

Ниче (1884 – 1900)

Занимљиво је да је особа која, уз Дарвина и Фројда, важи као највећа инспирација атеистима нашег времена, у младости била веома религиозна. О Ничеовој дечачкој вери у Бога сведочи његов надимак „мали пастор“. На крају основне школе он надахнуто пише да је чврсто одлучио да се заувек посвети служењу Богу. Свечано изјављује да се поверава Божијој милости и препушта Божијој вољи. О расположењу које је владало приликом њихове конфирмације Паул Дојсен, Ничеов друг, каже: „Потпуно смо били спремни сместа да умремо како бисмо се нашли уз Христа“. Међутим, за разлику од основне школе, у немачким гимназијама се неговало хуманистичко образовање, инсистирало се на култури паганске Грчке. Под утицајем критичко-историјског метода (примењиваног не само на филолошке списе него и на Библију) Ниче постепено заузима критички став према хришћанству, мада и даље намерава да студира теологију. У Бону уписује студије филологије и теологије, али 1865. (под утицајем Штраусове књиге *Живот Исусов*) одлучује да напусти теологију. Штавише, на згражавање мајке, одбија да оде у цркву за Васкрс. Од тада заузима атеистичку позицију, које ће се држати читавог живота. Својој сестри пише: „Ако желиш да тежиш душевном миру и срећи, онда веруј, ако желиш да будеш ученик истине, онда истражуј.“ Занимљиво је да су Ничеа, упркос његовим жестоким нападима на религију, његови атеистички познаници доживљавали као зачетника нове религије. Лу Саломе пише: „Још ћемо доживети да се он појави као навестилац једне нове религије, и то ће онда бити религија која позива јунаке да буду њени апостоли.“ За Гаста, иначе атеисту, Ниче је „прерушени светац“. Он сматра „да је Ниче живео у средњем веку, био би несумњиво оснивач некаквог религијског реда.“

Ничеов живот је протицао у знаку патње. Био је болешљив, имао проблеме са очима, главобољама, мучнином. Био је заражен сифилисом, тако да ће се последице те болести фатално испољити у његовим четрдесетим годинама. Неко време био је одушевљен Шопенхауеровом филозофијом, а поготово Вагнером. Био је спреман чак да напусти место професора у Базелу, да би био на располагању Вагнеру. Под Вагнеровим утицајем Ниче велича античку трагедију. Однос између Ничеа и Вагнера није почивао на равноправности. За Вагнера је „пријатељ“ значило бити његов слуга. Ниче је сматрао да су Вагнерова уметничка дела производ његове огромне потребе да доминира људима, а тај став ће бити подстицајан за Ничеово уобличавање концепције воље за моћ. Између 1873. и 1880. Ниче пролази кроз период неуроza услед напетости

жеље за независношћу и осећања потчињености Вагнеру. Емотивно је и даље уз Вагнера, иако га интелектуално одбацује. Замера Вагнеру што се, под утицајем своје супруге Козиме (Листове ћерке), окреће хришћанству.

Ниче није имао успеха код жена. У два наврата просио је изабранице свог срца посредством младића који су били заљубљени у исту особу. Познанство са Лу Саломе, девојком феминистичког настројења, у коју се несрећно заљубио, прилично га је уздрмало. Неко време су утроје живели Лу, Ре (Ничеов пријатељ) и он, што је у очима његове породице и околине било скандалозно. Водио је дуге, смеле разговоре, о најдубљим темама са Лу. „Да нас је неко слушао, поверовао би да се то два ђавола разговарају“, у свом дневнику бележи Лу. Лу Саломе не само што одбија Ничеову понуду за брак него га и напушта, отишавши без поздрава са Реом.¹ То је довело Ничеа у стање очајања. Он пише: „Ја сам полулудак потпуно пометен усамљеношћу. Из очаја сам узео огромну дозу опијума.“

Иако се осећао као геније, Ниче је са жаљењем увиђао да готово нико не обраћа пажњу на њега. Своју патњу ће покушати да искористи у теоријске сврхе. Усамљен и очајан, шетајући се обронцима Силс Марије, током лета 1881. Ниче долази до идеје вечног враћања истог, која ће му помоћи да властиту патњу оправда као предуслов стваралачког узлета.² Иако у прво време о вечном враћању истог говори са језом, убрзо ће му та идеја послужити за апотеозу живота.

Ниче је иначе патио од маније величине. Чак је измислио своје наводно пољско племићко порекло. Временом постаје све усамљенији, а огорчење због непризнатости расте. Бес испољава нарочито према Вагнеру, јер је уверен да му он одузима потенцијалне следбенике. Ниче за себе мисли да је геније, да је најпааметнији, да се довикује с генијима, као што су Хераклит и Микеланђело, кроз пуне просторе времена. „Ако постигнем све што желим умрећу са знањем да ће будући миленијуми полагати своје највише завете с мојим именом“, пише он 1884. Иако је душевни слом доживео у Торину, не могавши да поднесе призор кочијаша који туче коња, знаке лудила су се испољавале месецима раније. Потписује се као Иморалист у писму од 5. 9.

¹ Иако је имала високо мишљење о Ничеовим интелектуалним и песничким даровима, Лу Саломе је, захваљујући женској интуицији, ипак задржала резервисан став према њему. У свом дневнику она о Ничеу пише да „има у свом бићу, као какав стари замак, много мрачних подрума“. Он је „егоиста великог стила“, чије се срце налази у мозгу. У писму која је упутила Ничеу, Лу му указује на његово лудило величине.

² Ниче ће касније, као посвећеник и ученик бога Диониса, у боловима породиље видети симбол стваралачког. Болови породиље „посвећују бол уопште“, без обзира да ли се ради о биолошкој сфери или о сфери културе.

1888, а знаци лудило крајем 1888. су сасвим очити. Ничеови станодавци у Торину су, чувши буку у његовој соби, кроз кључаоницу угледали наог Ничеа како плеше у славу Диониса. Слом је доживео 3. 1. 1889. У својим писмима потписује се не само као Дионис и Антихрист него и као Распети. О полуделом Ничеу и његовој заоставштини ће се бринути Елизабета, његова сестра.³ Осим што је скупила његове белешке, које је Ниче оставио хотелијеру да их спали, и објединила их под насловом *Воља за моћ*, она ће се брижљиво старати и о култу Ничеа. Захваљујући њој, посетиоци ће у Вајмару имати прилике да виде шта је остало од некадашњег генија.

Због проблема с очима Ниче негује афоризам, фрагмент. Он се залаже за језгровитост мишљења. Опширност је, по Ничеу, непријатељ мисли јер лако прераста у празнословље. Текстове смишља и записује у бележницу током дугих шетњи. Гаст их касније преписује. Ниче је неговао експериментални метод мишљења. Ризик је по њему неопходан ако се жели доћи до дубљег увида. Отуда је спреман за сукоб са моћнима – државом, ауторитетима. Ничеова животна девиза гласи: Живети опасно! Живети своју филозофију. Постати ратник, разбојник знања.

Ничеова филозофија није строго појмовна. Пошто је био песничка природа, његова мисао је проткана метафорама. На основу властитог искуства инспирације, Ниче тврди да мисао долази однекуд, израња, засветли као муња, да осваја, спопада човека. Мислилац је пре опседнут, пре је посматрач него зачетник мисли. Мислилац/песник се у надахнућу повинује, узима, не пита ко даје.⁴

Прво Ничеово значајно дело, *Рођење трагедије из духа музике*, настало је под утицајем Шопенхауерове филозофије и Вагнера. Он у њему указује на два противстављена начела грчке културе, аполонско и диониско. Док је диониско начело у знаку страсти, оргијастичког заноса, опијености, безмерности, аполонско начело симболизује хармонију, ред, меру, умереност. Није тешко уочити да аполонско начело одговара појму представе код Шопенхауера, а диониско начело његовом појму воље. Бог светлости Аполон је по Ничеу симбол начела индивидуације, он као етичко божанство од својих следбеника захтева самоспознају. Бог Дионис је пак симбол прекомерности, екстазе, растварања индивидуе у божанском свејединству.

³ О њој, као и о својој мајци, Ниче је имао веома негативно мишљење. Чак је тврдио да је највећи могући приговор његовом учењу о вечном враћању истог то што би заједно опет проживео будући живот са њима. Елизабета Ниче-Ферстер је била нацистички опредељена, тако да је Хитлеру као оличењу натчовека поклонила Ничеов штап. У нацистичкој Немачкој негован је прави култ Ничеа. Инспирисана Ничеовом идејом воље за моћ, Лени фон Рифтенштал снима пропагандни филм *Тријумф воље*.

⁴ Та Ничеова склоност да на просто узима оно што га обузима, не питајући се о извору информације, учинила га је подложним дејству нечистих сила.

Захваљујући напетости и сарадњи ова два начела, сна и пијанства, уобличила се грчка трагедија. Естетско задовољство настаје тиме што се при пропасти појединачног живота потврђује вечни живот. Иако Ниче показује више симпатија за диониско начело, сматрао је да би потискивање једног од начела водило кварењу грчке културе. Као што би се без момента мере диониско начело изродило у варварску свирепост, тако би занемаривање диониског начела учинила живот прозаичним. Све до појаве Сократа постојао је склад између ова два начела. Кварење грчке културе по Ничеу наступа победом аполонског начела. Кривац за то је Сократ који инсистира на логици, моралу, мери.

Трагајући за пореклом грчке трагедије, Ниче тврди да она потиче из култа Диониса. У прво време грчка трагедија је била хор, што је уочљиво још код Есхила и Софокла, а не драма, што ће постати тек са Еурипидом, који следи Сократов интелектуализам. Као потврду Шопенхауеровог учења да је музика примарна уметност, Ниче наводи да се музички елеменат трагедије огледа у хору. Дионис је по Ничеу и аутор комада и редитељ и главни лик трагедије. Криза грчке трагедије наступа када дијалог однесе превагу над хором.

Сократову линију не само у грчкој култури него и у европској цивилизацији продужава Платон, оснивач метафизике. Платон по Ничеу неоправдано подваја свет на идеални свет идеја и чулни свет. Чулни свет, који је заправо једини реалан свет, бива деградиран, а фиктивни, онострани свет идеја поистовећен са правом стварношћу. Хришћанство, које Ниче карактерише као „платонизам за народ“, продужава ту аполонску, односно метафизичку линију.

Ниче се устремљује на метафизику зато што она опањава живот, који је као оностран, везан за природност, чулност, нагоне, страсти. Определивши се да буде заступник живота, Ниче критикује све оно што омаловажава чулни, нагонски живот. Он је против владавине логике, ума, религије, морала. За разлику од Хегела који је сматрао да је божански логос у темељу и бића и мишљења, Ниче тврди да наша логика заправо не одговара стварности, штавише да је кривотвори. Она је само пуки инструмент, корисно оруђе у борби за опстанак. Логика схематизује, упрошћава, умртвљује комплексну динамику живота. Она, да би овладала природом, претпоставља постојања чврстих, одељених, идентичних ентитета.

Појмовно мишљење је по Ничеу производ еволуције природе. Логика је уобличена у сврху човекове оријентације у свету и овладавања бивствујућим. Логички ставови идентитета ($A = A$), противречности (A није не- A) и искључења трећег (или A

или не-А) не потичу из стварности нити јој одговарају, него су изум логике. Логички аксиоми који треба да обезбеде идентичност сваке ствари са собом и различитост у односу на друго, који не допуштају да неко бивствујуће у себи има противречне особине, у супротности су са динамичном стварношћу која се непрекидно мења и преображава. Сензуалистичка предрасуда да када посматрамо неки објект не можемо на њему истовремено да опажамо супротна својства уопштена је у закон мишљења и пројектована у стварност. То је разлог због чега имамо представу релативно униформне и једнообразне стварности.

Уверен да логика кривотвори стварност, Ниче тврди да је она својеврсна „Прокрустова постеља“. Не само логика него и наше дискурзивно мишљење развило се из потреба да се ствари што више поједноставе, како би се овладало њима. Воља за изједначавањем неједнаког, за идентичним случајевима, за успостављањем реда у хаосу чулних утисака претпоставка је логике.

Иако критикује логику због кривотворења стварности, Ниче признаје да је она неопходан услов егзистенције. Опирући се уверењу да је ум усредсређен на проналажење истине, да је непристрасан, веран сазнајном интересу, Ниче тврди да се он, током дуге природне еволуције постепено уобличавао, вођен првенствено човековим практичним интересом за сналажењем у свету и овладавањем стварима. Логика није толико усмерена на истину колико на отклањање страха од случајног и изненадног. Она нам даје осећање сигурности. Логика је средство за живот, али она не сме постати мерило живота, а то се нажалост превлашћу метафизике догодило.

Наш сазнајни апарат умртвљује динамику живота, те непостојану стваралачку природу чини стабилном, предвидивом и прорачунљивом. Да би се одупро метафизичкој владавини постојаног, идентичног и укоченог, Ниче појам бића замењује појмом живота. За разлику од бића, које је синоним за мртво, укочено, трајно, окамењено, вечно, идентично, за једнакост, ред и поредак, живот је у знаку постајања, разлике, процеса, мноштва, игре сила, хаоса.

У противставу према теорији сазнања која полази од релације између идентичног субјекта и релативно постојаних, идентичних објеката, Ниче, као заступник динамичке визије стварности,⁵ доводи у питање наше уверење како у властити идентитет тако и идентитет објеката. Уместо да полазимо од субјекта и објекта као постварених полова, треба их сагледати као комплексе збивања.

⁵ Упорориште за такво становиште Ниче је нашао у динамичкој теорији кваната Руђера Бошковића.

Да би оспорио идентитет субјекта, Ниче критикује чувени Декартов став *Cogito, ergo sum*. Он сматра да француски филозоф из неоспорне извесности мишљења није имао право да закључи на постојање супстанцијалног, идентичног субјекта мишљења, већ једино да се збива мишљење: „Мислим, дакле догађа се мишљење.“ Он процесу, активности мишљења олако приписује носиоца, субјекта процеса. Не само што се неосновано постулира идентитет субјекта него се исти такав идентитет подмеће стварима. Аналогно мом постојаном ја, уверен сам да наспрам себе имам међусобно различита, а у себи постојана, идентична бивствујућа.⁶

Додуше, Ниче не криви толико Декарта за тај недозвољени искорак у закључивању, колико указује на нашу укореењену склоност да иза збивања видимо некаквог носиоца, актера збивања. Та склоност нашег мишљења има древно порекло, тако да је уграђена у саму структуру нашег језика.⁷ Нпр. када кажемо „Муња сева“, ми неосновано подмећемо догађању севања подлогу, носиоца тог догађања. Уместо да нашим језиком доминирају глаголи, који изражавају процесуалност и динамику стварности, у њему именице имају примат, а оне постварују и умртвљују процесе.

Иако оспорава метафизички статус како субјекта тако и супстанције, Ниче признаје да су вера у субјект и супстанцију услов органског постојања. Ниједно живо биће се не може одржати без вере у себе као супстанцију (тј. вере у властити идентитет), јер је она претпоставка вере у ствари. „Лаж је нужна да би се живело.“

Ниче се не задовољава само тиме што је утврдио да практични интерес руководи нашим сазнањем, а не теоријски, како се дуго мислило, него преиспитује и традиционалну метафизичку разлику између истине и лажи, суштине и привида. Он оспорава као пуки конструкт уобичајено уверење да субјект настоји да продре у објект, да смера ка сагледавању његове суштине. Не само што наводно не постоји никакава суштина иза привида него нема ни истине.⁸

⁶ Ниче врши критику субјекта (идентичног ја) и супстанције (постојане ствари). По Ничеу, у антици се од постојаности ствари доспело на постојано ја, а у новом веку „појам супстанције је последица појма субјекта, а не обрнуто.“ Ниче сматра да је наше ја колевка става идентитета. Декарт погрешно рачуна са могућношћу раздвајања мисли од мишљења и мислиоца – то су аспекти истог збивања. Ниче тврди да је Декарт измислио суверно ја и постварио га.

⁷ Ниче указује на везу између индоевропске граматике (у њој доминира суд S је P), логике и метафизике. Он признаје да је готово немогуће мислити ако се одбаци граматика. Да би се изборио са метафизиком, Ниче експериментира са језиком, те прибегава сликама и метафорама. Проблем са језиком је што он занемарује индивидуално, те нас одвлачи у платонизам. Због граматике верујемо „да је свако збивање неко чињење, да свако чињење претпоставља неког учиниоца“. Ниче чак каже: „Нећемо се ослободити Бога све док се не ослободимо граматике.“

⁸ Феноменални свет је једини свет. Тзв. појава јесте стварност. Ниче искључује онострану сферу као пуку илузију.

Ничеово оспоравање нашег уобичајеног погледа на свет почива на његовом разумевању живота као попршта сукобљених средишта воље за моћ. За разлику од Шопенхауера који је сматрао да је правоља, као метафизички принцип свег дешавања, у себи јединствена, иако су њене манифестације у појавном свету међусобно сукобљене, Ниче сматра да чак постоји мноштво супротстављених воља у свакој „осамостаљеној“ вољи за моћ.⁹ Оно што је карактеристично за сваку „појединачну“ вољу је то што тумачи свет из одређене перспективе и што настоји да потчини другу вољу.

Тзв. „истина“ је заправо пука воља да се загосподари мноштвом чулних утисака. По Ничеу, потреба за свођењем неидентичног на идентично делује већ у сфери чулних утисака, али је изразита у појмовима. Као што нема мишљења без вере у идентитет, тако нема ни живота без непрестаног сукобљавања различитих средишта моћи, без кретања, промене и самопревазилажења. Проблем је што се (идентификујуће) мишљење и (неидентичан) живот често разилазе.

Онима који истрајавају на крутој супротности између субјекта и објекта, Ниче испоставља захтев: „Уздићи се изнад мене и тебе. Осећати космички.“¹⁰ На основу доживљаја стварности као разигране енергије која вибрира, која није подвојена у одељене идентичне ентитете, Ниче истиче да је сам субјект заправо сложено мноштво чије су границе несигурне. Будући да је разноликост присутна у самом субјекту, средиште система у њему се непрекидно помера.

Ниче је растворио јединство у мноштву, статику у динамику, а разлици доделио примат у односу на идентитет. Свет је за Ничеа игра и противигра динамичних сила. Сама воља за моћ нема супстанцијално јединство, већ је мноштвена. Свет као

⁹ Иако се ослањао на Дарвина, Ниче сматра да основно обележје живота није жудња за самоодржањем већ воља за моћ. Да би уопште постојао, живот мора да се уздиже, да превазилази себе. Будући да је воља за моћ срж самог живота, оно што не увећава своју моћ осуђено је на пропаст. Ниче је не само у у култури, политици, економији, сазнању, моралу и религији него и неорганском и органском свету учовао вољу за моћ. Он самоуверено тврди „да је сва погонска снага воља за моћ, да не постоји физичка, динамичка или психичка снага осим ње“, те додаје „да је воља за моћ примитивна форма афекта, да су сви други афекти само њена уобличења“. Додуше, несклон супстанцијалистичком свођењу дешавања на основне посебите јединице, Ниче сматра да воља за моћ као метафизички ентитет заправо не постоји. „*Не постоји воља*: постоје тачке воље које непрестано своју моћ увећавају или губе“. Као што се у сваком несталном и пролазном бивствујућем одиграва сукоб различитих сила, тако у сваком појединцу долази до сукобљавања мноштва различитих нагона који се боре за превласт. Уместо пучког и метафизичког веровања у јединствену вољу, односно, субјект или ја, Ниче износи хипотезу о силама које се међусобно боре, које су у нестабилном односу подређености или надређености.

¹⁰ Познато је да је Ниче прибегавао употреби наркотичких средстава, да би ублажио било телесну било душевну бол. Могуће је да је у стању измењене свести доживљавао разна псеудомистичка искуства, тако да је његов поглед на свет можда и израз његовог личног искуства а не само интелектуалне упознатости са далекоисточним учењима.

бесконачна и бесциљна „игра сила и таласа силе“ одудара од слике које о њему имамо као о целини дискретних и постојаних ентитета. Самим тим што је свет заправо свет односа, он има увек другачије лице из перспективе сваке тачке. Нема субјекта-атома, никакве последње, нулте тачке на којој се процес растварања зауставља.

Мноштво се иначе боље открива телу него уму, јер је тело сложено и припада широј целини збивања. Тело је по Ничеу „велики ум“. Ум остаје на површини ствари, не прилази непосредно стварности, већ само помоћу чулних утисака, хипотеза и закључака. За разлику од ума, који неидентично своди на идентично, наше тело има неупоредиво примеренији приступ многоликости и разиграности света.

Ниче се не задовољава тиме да устврди да сазнање није само ствар ума, већ целог тела, већ смело истиче да је сазнање као самотумачење својствено свем бивствујућем, па и оном неорганском. Перспективистичко тумачење света Ниче постулира као стваралачки чин воље за моћ. „Свеколико збивање има интерпретативни карактер. Не постоји догађај по себи.“ Вољи за моћ својствен је бесконачни нагон за тумачењем. Будући да је тумачење начин постојања воље за моћ, самим тим што постоји мноштво вољи за моћ, немамо никакву стварност по себи, већ мноштво перспектива сагледавања стварности, мноштво различитих привиђања стварности.¹¹

Важно је истаћи да истина за Ничеа није својство суда. Истина није нешто што би било дато, што треба пронаћи, открити, већ нешто што треба створити. Она је процес, оно што највише подстиче развој воље за моћ. За Ничеа критеријум истине је уздизање осећања моћи. Тзв. истина је заправо перспективистички привид.

Пошто је човеков циљ овладавање бивствујућим, предуслов за то је да створи прорачунљиви свет идентичних случајева. Оспоривши гледиште о свету као целини дискретних а у себи идентичних ентитета, као и традиционалну концепцију истине као кореспонденције, Ниче истиче: „Нешто може бити услов живота, па ипак погрешно“. Иако се истина првобитно уобличио тако да буде у функцији живота, Ниче примећује

¹¹ И ако се сложимо с Ничеовим гледиштем о мноштву перспектива, ипак се поставља питање зашто би његова перспектива била супериорнија у односу на неку другу. Иако полиперспективизам води ка релативизму, Ниче није био склон да властито становиште схвати само као једну од равноправних перспектива. Уверен да је његов орловски поглед на свет супериоран у односу на различите жабе перспективе, те да сходно својој светскоисторијској мисији само он може спасити човечанство од претеће пропасти, Ниче самоуверено тврди: „Само ја имам у руци мерило за 'истине', само ја могу одлучивати.“ Он би вероватно успоставио хијерахију теоријских становишта сходно разлици у снази воље за моћ сваке појединачне перспективе. Самим тим што не постоји некаква апсолутна истина, што је свет поприште рата свих против свих, „најистинитија“ перспектива је она која је перспектива најјаче воље за моћ.

да је проблем то што човек не зна шта унапређује живот, те се због тога истина временом осамосталила у метафизички ентитет.

Ниче се изричито изјашњава против система и захтева за утемељењем. Заблуда је да ред, прегледност, систематичност морају припадати правом бићу ствари, а да неред, хаотично, несрачунљиво упућују на погрешно или непотпуно сазнање света. Систематском развијању и утемељавању својих мисли прибегавају само филозофи којима смета све што је живо, моћно, необуздано.

Ниче сматра да живимо у доба губитка духовне супстанције, декаденције, ниҳилизма. За немачког филозофа, европски ниҳилизам XIX века свакако није тек обична криза, карактеристична за динамику модерног доба, већ криза над кризама, „опасност над опасностима“, која његово доба чини преломним. Као и свака криза, ниҳилизам може водити катастрофи, као што може бити и подстицај за оживљавање, у овом случају замрле европске културе и клонулог европског човека.¹² Ниче тврди да је ниҳилизам „патолошко међустање“ које се, психолошки посматрано, испољава не само у осећању да живимо у празнини, да пустиња расте, него и уверењу да је све узалудно, у закључку да баш ништа више „нема смисла“. По Ничеу, најнепосреднији разлог појаве ниҳилизма треба тражити у смрти Бога. Епохална новост коју у Ничеовом име саопштава махнити човек може се сажети у његова три узвика: „Бог је мртав! Бог остаје мртав! И ми смо га убили!“ Ниче као атеиста свакако није мислио да су људи дословно убили оног ко наводно и не постоји, него да су убили Бога у својим срцима и својим мислима. Бог у просвећеној европској култури заиста готово као и да више не постоји. Последице тог чина су несамерљиве и неупоредиве са било чиме, па се Ниче пита не превазилази ли величина тог дела његове савременике. Он нам чак сугерише императив непрекидног самопревазилажења од човека ка натчовеку, када се пита: „Зар ми сами не морамо постати богови да бисмо изгледали њих достојни?“

Упркос томе што многи његови савременици нису били свесни епохалности тог догађаја, Ниче сматра да „нови догађај да ’је бог мртав’, да је вера у хришћанског бога постала немогућа – почиње већ да баца своје прве сенке на Европу“. Будући да Европа почива на хришћанском духовном темељу, уздрмавањем тог метафизичког темеља, гаранта највиших вредности, читава грађевина европске културе почиње да се клима. Уколико нема Бога, носиоца трансцендентних вечних вредности, гаранта смисла

¹² Описујући „надолазак ниҳилизма“, који је нужан, који се не може избећи, Ниче не очајава због тога, већ верује да ова криза, једна од највећих у које је запало човечанство, може бити „тренутак најдубљег самосвеићења човека“, те да је самим тим могуће да се „човек од ње опорави“, тако што ће постати „господар над овом кризом“.

људске историје и наших индивидуалних живота, неизбежно ће доћи до обезвређивања највиших вредности. Ако су оне тек релативне и пролазне људске творевине, уобличене у сврху људског самоодржања и доминације, оне више не могу претендовати на статус посебитости, апсолутности, светости. Конскевенце тог обезвређивања највиших вредности су потенцијално погубне пре свега по европски морал, који је почивао на веровању да моралне норме представљају божанске заповести, да је огрешење о њих кобно по људску душу. И заиста, многи су попут Ивана Карамазова закључили: ако Бога нема, онда је све дозвољено.¹³

Мада се у први мах и самом Ничеу чинило да је узрок појаве нихилизма смрт Бога, тог метафизичког сунца које је гарант највиших вредности, односно апстрактних метафизичких категорија, теоријска новост коју он заступа је да нихилизам извире из нихилистичке природе самих највиших вредности, из њихове темељне усмерености против живота. Скривено исходиште нихилизма је по Ничеу у самој метафизици, те је његова каснија појава, оличена у растакању темељних метафизичких категорија, само последица успостављања и владавине дотичних категорија.

Ако је просвећена филозофија у праву када тврди да је садржина појма Бога заправо пуко обоготворено ништа¹⁴, да су највише вредности тек пуки апстрактни идеали, лишени стварности, сасвим је очекивано што је након тог отржењујућег увида наступило велико разочарање. Не само што се више не верује у идеални трансцендентни свет него наизглед парадоксално, а заправо веома логично, и оштрани свет губи на значају. Од метафизичко-религијског уверења „Бог је истина“ доспело се до става „Све је лажно“, то јест нема истине, поготово не апсолутне истине. Из религијске перспективе, оштрани свет је позорница човековог моралног и духовног подвига, његовог настојања да се врлинским животом, очишћењем човекове пале природе и њеним преображењем заслужи боравиште у рају. Ако нема раја, ако нема бесмртног, оностраног живота, чини се да је онда у оштраним свету све безвредно и бесмислено. Пролазност живота као да обесмишљава сва наша настојања, те самим тим доводи до нихилистичког доживљаја света: „Нихилист је човек који о свету какав јест суди да не би требало да буде, а о свету какав би требало да буде суди да не егзистира.“ Отуда не чуди што патос узалудности обузима савременог човека. Наиме, када је вера у Бога неповратно избледела, човечанство је захватило осећање

¹³ Сам Ниче слично каже: „Нема истине. Све је дозвољено“. Додуше, не свима, него ретким, изузетним појединцима. За разлику од старог просветитељства, примереног за демократско стадо, Ниче промовише „ново просветитељство“, које „хоће да владајућим природама покаже пут“ – да је „њима *све дозвољено*“.

¹⁴ По Ничеу, у Богу је „обоготворено ништавило“, у њему се испољава „воља за ништавилом!“

празнине, које се узалуд покушава истиснути из свести било неуморним радом било хедонистичким средствима.

Питајући се шта заправо значи нихилизам као такав, Ниче одговара: „Да се обезвређују врхунске вредности“. Наиме, „недостаје циљ; одговор на питање ’зашто’“. Насупрот владајућем метафизичко-религијском уверењу да вредности постоје по себи, вечно, да је смисао наших живота загарантован тиме што Божије провиђење влада историјом и стара се о нама, Ниче нуди учење које вредности схвата као пуки људски производ. Порекло оног наизглед апсолутног и светог је људско, одвише људско. Човек је наиме у освит своје историје, ради самоодржања и овладавања природом, вредности пројектовао у онострану сферу, а онда заборавио на то, па се сада према њима односи идолопоклонички. Све су вредности, по Ничеу, испитане психолошки, „резултати одређених перспектива корисности за одржање и појачање творевина људског господства: и само лажно пројциране у ствари“. Уколико вредностима приступамо историјски, што углавном није случај, будући да влада предрасуда да су оне универзалне и безвремене, уочићемо, сматра Ниче, да оне зависе од наших животних услова, тј. од наших потреба. „Вредносне процене настају из оног у шта ми верујемо да су услови егзистенције: уколико се промене наши егзистенцијални услови, или наша вера у њих, тада се мењају и вредносне процене.“

По Ничеу, дубљи узрок појаве нихилизма треба тражити у нихилистичким вредностима, које су још од Платона положене у сам темељ метафизике. Самим тим нихилизам као такав јесте „до краја мишљена логика наших великих вредности и идеала“. Пошто је идеалистичка филозофија, по његовом мишљењу, у имагинарну, непостојећу сферу неоправдано пројектовала фиктивне категорије и вредности, које су као такве без реалног покрића, а критичка мисао их разобличила као беживотне апстракције, као пуко ништа, Ниче доследно закључује: „Сав идеализам досадашњег човечанства спреман је за преображај у *нихилизам*, – у веру у апсолутну безвредност, тј. бесмисленост.“ Отуда свима нама, а поготово онима који се још увек нису ослободили метафизичких и религијских илузија, Ниче поручује: „Долази време када морамо платити што смо два миленијума били хришћани.“ Наиме, хришћански морал, баш као и хришћански Бог, окренут је против живота, те их Ниче дискредитује као нихилистичке творевине.

У критичком осврту на своје време, у коме су врхунске вредности додуше поколебане и обезвређене, али људи нити су у стању да их се непоколебљиво држе нити да их се савим ослободе, Ниче закључује да је оно у знаку пасивног нихилизма.

Тим називом немачки филозоф именује „нихилизам као *снижавање и назадовање моћи духа*“. Пасивни нихилизам указује на преовлађујућу слабост, посусталост, замореност духа. Будући да је снага духа исцрпљена, „досадашњи циљеви и вредности су непримерени и више не налазе веру“ међу људима. „Синтеза вредности и циљева (на којој свака јака култура почива) растаче се“, те услед међусобне сукобљености вредности, налазимо се у стању растројености и дезоријентисаности. Иако је ово стање пропадања веома непријатно, оно може дуго потрајати. Да би се оно издржало, могуће је покушати ублажити последице растакања врхунских вредности, тако што ће се оне обновити у некој другачијој, неметафизичкој форми. Упркос томе што је уздрмана теолошка вера у Бога, што је трансцендентни свет идеја и идеала за модерног човека постао неуверљив, још увек је могуће, додуше на секуларизован начин, по инерцији веровати у некадашње врховне вредности. Док неке људе због смрти Бога обузима стање песимизма, па чак и очај у суочавању са провалом бесмисла, други покушавају да веру у Бога надоместе јачањем улоге савести, а онострано рајско стање замене пројектом успостављања социјалног раја на земљи. Хришћанска прокламација да су сви људи једнаки пред Богом на секуларизовани начин и даље живи у залагању за демократију и социјализам. Модерна идеја напретка замена је за некадашње веровање у Божију промисао.

За разлику од пасивног нихилизма, који је израз слабости, активни нихилизам је „знак увећане моћи духа“. Упркос томе што је такав нихилизам „знак јачине“, што су досадашњи циљеви непримерени нараслој снази духа, он ипак не представља највиши вид нихилизма. Активни нихилизам додуше „досеже свој *максимум* релативне снаге као насилна снага *разарања*“, али ипак не поседује „довољну јачину да себи продуктивно поново постави циљ, неко 'зашто?', неку веру“. То ће бити у стању тек радикални нихилизам, којим се изнутра превазилази сам нихилизам. Наравно, такав радикални нихилизам „као идеал највише моћи духа, преобиља живота“, подразумева јаке, тј. иморалне личности, јер су једино оне у стању да изведу „против-кретање“ нихилизма од обезвређујућег „не“ у афирмативно „да“, које наступа успостављањем доминације виталних вредности.

Што се тиче духовне ситуације његовог времена, немачки филозоф констатује да је додуше уклоњен надљудски, божански ауторитет, али не сасвим и Божија сенка. Ако се ништа не предузме, постоји опасност да нас она вековима и даље прати. Стога, узвикује Ниче, „ми морамо победити још и његову сенку!“ Та Божија сенка и даље пада на највише вредности. Додуше, теолошки Бог је побеђен, али још увек не сасвим

и морални. Наиме, некадашње врховне вредности које су се темељиле на Богу, човечанство грчевито покушава да сачува и реafirмише. Навикао да се повинује некаквом спољашњем надљудском ауторитету, човек не одустаје од ауторитета, већ покушава да некадашњи апсолутни онострани ауторитет надомести некаквим другим ауторитетом, било да је то ауторитет савести, било ума, социјалног инстинкта, културе или уметности. Међутим, тиме се горући проблем нихилизма не решава, већ само одлаже суочавање са њим. Жудећи за каквом-таком сигурношћу, пребивамо усред различитих форми непотпуног нихилизма. Успон нихилизма је тиме успорен, али од тога немамо значајније користи, јер нас и даље обузима осећање умора и песимизма, који су поуздани показатељи физиолошке декаденције. Уместо одлагања суочавања са епохалном кризом смисла, нихилизам по Ничеу треба радикализовати, те превредновањем врховних вредности и успостављањем нових таблица вредности превладати нихилизам.

Ваља подсетити да немачки мислилац разликује савршени, тј. потпуни нихилизам од непотпуног. Све док се нихилизам до краја није испољио, док није попримио екстремну форму, он заправо и не може бити превладан. Предуслов за прелаз у више стање, за самопревазилажњење је дакле кулминација нихилизма, до које ће довести претходно активно разрачунавање са владајућим вредностима. Тек након што се активни нихилизам разрачуна са свим формама пасивног нихилизма, биће могућ радикални нихилизам који превазилази себе управо тиме што поставља ново мерило вредности, што након увида „да нема истине; да нема апсолутног устројства ствари, да нема ’ствари по себи’“, успоставља нову вредносну хијерехију, у којој некада презрене виталне вредности постају врхунске. Ако је некада атрибут „нихилистички“ био везиван за обезвређивање оностраних вредности, сада је за Ничеа он резервисан за оне сфере који обезвређују онострану, наводно једино стварни живот. Парадоксалним обртањем хијерархије вредности, метафизика и хришћанство, који наводно пројектују илузорну онострану реалност, дискредитују се као нихилистичне творевине. „Када се тежиште живота помери у оностраност – у ништавило –, онда се, сасвим просто, животу одузима тежиште.“ Да би се одбранио и афирмисао живот, треба се обрачунати са најснажнијим изворима и упориштима нихилизма: са метафизиком, религијом, моралом.

Крајњи узрок нихилизма, по немачком филозофу, лежи у слабљењу животних снага човечанства. Вредности које су владале готово два ипо миленијума, а које Ниче дискредитују као нихилистичке, пројектовали су људи слабе воље, исцеђених

животних снага, у сврху свог опстанка. Уместо да се одважно боре за власт на Земљи и стваралачки усмере ка осмишљавању будућности, као што то чине људи снажне воље, они су се, свесни своје слабости и немоћи, определили за пасивност, тј. за бег у илузорну онострану сферу. „Инстинкт умора од живота а не онај живота створио је други свет.“¹⁵

Ниче са жаљењем констатује да је у Европи његовог времена дошло до слабљења животних снага. Њу карактеришу умор, млитавост, песимизам, феминизација, пацифизам. Најдубљи извор свих тих манифестација слабости и декаденције, по Ничеу, јесте хришћанство. Оно је наводно нихилистичка религија зато што потискује животне нагоне, зато што се залаже за аскетски начин живота. Без обзира да ли се ради о моралном императиву савладавања властитих егоистичких побуда у корист ближњег или о мистичкој тежњи јединства са Богом, хришћанство пропагира самонегирање.¹⁶ За разлику од паганских богова, који су били подложни страстима, који су имали људске мане, хришћански Бог је синоним бестрасности и апсолутног добра. У њему нема ничег лошег, чулног, несавршеног. Но морализовање и идеализовање Бога није знак напретка људске духовности, као што су сматрали метафизичари, већ израз слабљења човекове животне снаге. Уверен да демаскира (не)свету лаж хришћанства, као и идеалистичке филозофије, Ниче тврди: „Под најсветијим именом владају вредности пропадања, *нихилистичке* вредности“. За разлику од људи снажне воље, који се потврђују у борби, хришћани напротив пропагирају ненасиље и мир. Будући да је живот као такав рат и спорење, где јачи овладавају слабијим, при чему се одиграва природна селекција, хришћанство је неприродно и противживотно управо тиме што се залаже за слабе, тиме што негује сажалење, а осуђује човеку урођен егоизам. У противставу према хришћанском осуђивању егоизма, као и поистовећивању доброг и неегоистичког, односно злог и егоистичког, немачки филозоф подсећа да је погрешно уверење да је такав став током историјског развоја човечанства био увек прихваћен. А и како би кад је неприродан. На основу властитог искуства Ниче тврди: „Неегоистичке радње су немогуће, ’неегоистички нагон’ звучи ми као ’дрвено гвожђе’.“¹⁷ По немачком филозофу,

¹⁵ „Делити свет у ’прави’ и ’привидни’ (...) само је једна сугестија *décadence*, - симптом живота који пропада“.

¹⁶ Радикални лек за засићеност животом, својствен људима слабе воље, без обзира о којој се религији ради, за немачког филозофа је ништа или Бог. По Ничеу, „тежња ка *unio mystica* са богом је тежња будисте ка ништавилу, нирвани – и ништа више“.

¹⁷ Ваља истаћи да за Ничеа ипак сваки егоизам није позитиван. Он зависи од физиологије дотичног егоисте, односно од тога „да ли представља линију живота која се диже или која пада“. Егоизам људи

„самилост је *пракса* нихилизма“, самим тим што се опире „највишем императиву живота да слабо и неуспело треба да пропадне“. Наиме, својим опирањем природном закону селекције, као „конзерватор свих бедника“, самилост је „главни погон успона *décadence*.“ Пркосећи хришћанским моралним вредностима, Ниче истиче да је самилост „супротна крепким чувствима која подижу енергију осећања живота“. Она на човека „делује депресивно“, јер се сажалевањем губи снага. Будући да „самилост наговара на ништавило!“, треба је без оклевања одбацити, баш као и религију која је пропагира.

За разлику од хришћанства које уздиже љубав према ближњем и солидарност са слабима, које подстиче на алтруизам, Ниче се залаже за егоизам јаких и повиновање природном закону селекције. У алтруизму он види лукавство слабих да се, промовисањем нихилистичких вредности, не само одрже у животу него и да завладају јаким појединцима. Да се то не би десило, друштво, које немачки мислилац на биологистички начин схвата као тело, као организам, треба да буде усклађено са сировом, још увек друштвеним конвенцијама неисквареном природом: „Први став друштва је да слаби и неуспели треба да пропадну. И у томе им треба још помоћи.“¹⁸ У сврху очувања и унапређивања свог здравља, друштво би дакле требало да „ампутира своје болесне делове“. Онима који такав захтев осуђују као нехуман, немачки филозоф поручује да робују хришћанској псеудохуманости: „Истинска љубав према човеку захтева жртвовање у корист рода – она је тврда, она је пуна самопревладавања, јер јој је потребна људска жртва.“¹⁹ Залажући се за нихилизам чина, који је у складу са законима селекције, он осуђује хришћанство зато што својим учењем о бесмртности појединца и надом у васкрсење, одвраћа дегенерисане и неизлечиве од самоубиства.

Уколико је живот исто што и воља за моћ, не чуди што Ниче хришћанство, које оптужује за слабљење те воље, назива „великим проклетством“, „бесмртном љагом човечанства“. Иако је скептичан према религији као таквој, иако је непромењен његов став да ни у једној религији заправо нема истине,²⁰ он сматра да се то у најмањој мери

слабе воље штети животу, јер омета његово бујање, те га код оних који су паразити живота треба сузбијати. Будући да се живот развија само захваљујући узлетима људи јаке воље, њихов егоизам треба охрабривати и подстицати. Указавши да „егоизам припада суштини отмене душе“, Ниче сматра да ја за друштво корисно да они који немају отмену душу негују понизан, неегоистички став.

¹⁸ Подсетимо на Заратустрине речи: „Све ово данашње – све то пада, пропада: ко би хтео да га задржи! Али ја – желим да га још и гурнем!“

¹⁹ Тзв. општа људска љубав „у пракси је давање *првенства* свему паћеничком, неуспелом, дегенерисаном“.

²⁰ По Ничеу, „још нити једна религија – нити посредна нити непосредна, нити као догма нити као поредба – није садржала истину“.

односи на паганство, које је најближе истини зато што слави живот, страсти, сексуалност.

Главни противстав времена који следи, по Ничеу, биће борба између присталица Диониса и Распетог.²¹ За разлику од хришћана који каже Не животу, пагани животу кажу Да. Наметање људима осећања греха и кривице је начин на који је хришћанство владало, поготово оним јаким, који су природно предодређени да владају.

Не само што је идејом воље за моћ Ниче суштину нихилизма протумачио на натуралистички начин, као природни израз повременог слабљења животних снага, након кога долази до њиховог обнављања и јачања, него је смелом концепцијом вечног враћања истог настојао да се разрачуна са модерном идејом напретка, у чијем темељу се налази вера у смисленост историје. За разлику од метафизичко-хришћанске концепције времена, која подразумева умност у историји, као и њен крајњи надисторијски циљ, Ниче сматра да нихилизам треба радикализовати до крајњих граница тврдњом да нема никакве сврхе у историји, да нема циља ка коме се стреми.²² Позвавши нас да заједно са њим промислимо мисао о вечном враћању „у њеној најстрашнијој форми“, Ниче тврди да „постојање, такво какво јесте, без смисла и циља, а које се неизбежно враћа, без завршетка у ничему“, тј. вечно враћање, јесте „најекстремнија форма нихилизма: ништа (оно 'бесмислено') вечно!“

Ниче сматра да се управо концепцијом вечног враћања истог нихилизам иманентно превладава и преобраће у диониско слављење живота, пре свега овог садашњег тренутка. Наиме, све док смо незадовољни стварношћу, све док пројектујемо неко будуће пожељно стање, док је циљ наше делатности изван ње саме, прети нам опасност да пропустимо управо овај крхки нестални тренутак, који је заправо једино стваран. Нада да ћемо надокнадити пропуштено је илузорна, јер ако се све поново потпуно исто враћа, следило би да ћемо и овај једино стваран жив тренутак непрестано увек изнова пропуштати.

²¹ О себи је Ниче временом све више говорио не само као о антихришћанину него и као антихристу – „ја сам, на грчком и не само на грчком, антихрист“. О себи и својим истомишљеницима Ниче каже: „ми иморалисти и антихристи“.

²² Стварност, коју Ниче схвата као попрште сукоба читавог мноштва центара сила, будући да је динамична, „постаје“ у времену. Ниче тврди да када би било могуће неко завршно стање света, у неком бесконачном времену оно би већ било постигнуто. Пошто као и у калеидаскопу, ни у стварности број могућих комбинација није бесконачан, оне су се небројено пута заправо већ поновиле на идентичан начин. Такође, ако нема завршног стања, нема ни првог стања (бића). Све збивање се своди на бесконачно кружно понављање, без почетка и краја.

Наравно, уколико се све поново враћа, намеће се закључак да је живот као такав подвргнут неком закону. Иако је несклон механистичкој представи о законитости природе, коју третира као пуко редукционистичко тумачење стварности, немачки мислилац ипак сматра да је свеколико збивање заправо нужно.²³ Али чак и уколико је наш живот предодређен, чак и уколико ће се и у овој животној игри, као и убудуће, у свакој наредној, све дешавати као и пре, ми ипак не знамо шта је било пре. Услед тога је овај тренутак од непроцењивог значаја, јер он одређује свеколико будуће дешавање. Насупрот онима које представа фатума ужасава, Ниче самоуверено тврди: „За све што долази ја сам *фатум!*“ Зашто? Зато што ће, захваљујући равноправности свих тренутака, захваљујући томе што нема почетне тачке,²⁴ свеколико будуће дешавање зависити управо од оног шта и како у овом тренутку чиним.

Представа фатума наводи Ничеа на уверење да је свеколико збивање као такво било потребно и неопходно, па и оно које је у знаку страдања и патњи, јер иначе не бисмо искусили врхунски тренутак интензивне радости постојања, кулминацију воље за моћ. Тај тренутак крајње уздигнутог живота у нама искупљује сву вечност.²⁵ Самим тим што је свеколико збивање међусобно судбински повезано и уланчано, немогуће је раздвојити оно позитивно и негативно, већ живот као такав, у целини треба прихватити и афирмисати. Ако би елиминисање и најмањег сегмента живота угрозило целину, онда нам не преостаје ништа друго него да га као таквог безрезервно прихватимо.²⁶

За разлику од етичке позиције која је незадовољна стварношћу, која у име идеалног осуђује реално, Ничеова онтолошка позиција, за коју је синоним бог Дионис, афирмише живот као такав, живот у свој његовој пуноћи и противречности. И као што је Дионис противтежа аскетском, тј. метафизичком и религиозном негирању живота, тако је истинска уметност, а њу Ниче одређује као трагичку или диониску, једина снага

²³ „Збивање и нужно збивање јесте таутологија.“ Иако је првобитно намеравао да, након дуготрајних студија физике, научно докаже хипотезу о вечном враћању истог, она више наликује на митску представу.

²⁴ По Ничеовој цикличној концепцији времена, бивање нема почетка ни краја: „Све одлази, све се враћа; вечито се котрља точак бића. Све умире, све опет процветава, вечито тече година бића. (...) У сваком тренутку почиње биће; (...) *Средина је свуда.*“ Из тога следи животни императив: „Смисао бивања мора у сваком тренутку да буде испуњен, досегнут, остварен.“

²⁵ „Претпоставивши да кажемо Да једном једином тренутку, тиме не бисмо само нама самима него свеукупном постојању рекли Да.“ Пошто је све међусобно повезано, „ако само један једини пут наша душа као струна затрепери од среће и зазвучи срећом, а биле су потребне читаве вечности да услове једно такво дешавање, – и сва вечност би у том једином тренутку нашег казивања Да била одобрена, избављена, оправдана и потврђена“. Осећање среће и моћи је заговорник вечног враћања, јер срећа жели вечност.

²⁶ „Ништа од свега оног што се уопште дешава не може бити по себи одбачено: *јер ништа не бисмо смели хтети да одбацимо*: пошто је било шта тако повезано са свим осталим, да хтети нешто искључити, значи искључити све. Једна одбацива радња: значи одбачен свет уопште.“

способна да се одупре свакој вољи за порицањем живота. Истинску уметност немачки мислилац одређује „као оно антихришћанско, антибудистичко, антинихилистичко *rag excellence*“. Она не само што извире из унутрашњег стваралачког преобиља и заноса, из набрекле воље за моћ, него је такође „израз захвалности за доживљену срећу“.²⁷ Као што је уметност врхунац испољавања воље за моћ, тако је она највиша афирмација јединствене неподељене стварности, односно вечног постајања и обнављања. По Ничеу, „*уметност не може бити ништа друго до потврђивање света*“.

Ниче сматра да психологија треба да буде господарица наука. Служећи се генеалошким методом, Ниче настоји да изведе све добре нагона из лоших. „Добро“ је по Ничеу заправо само сублимисано „зло“. Ако би се искоренили „зли“ нагони и страсти, самим тим нестало би и „добро“. По Ничеу, искрен човек нам се допада јер није опасан, а благ јер је немоћан. Проблем са моралом је у томе што се он окреће против инстинкта живота. Ниче сматра да је добар човек само зато добар што нема довољно снаге да буде зао. Иза идеала хуманости скривени су: инстинкт стада против јаких и независних, страдалника против срећних, просечних против изузетних. По Ничеу, традиционални морал је заправо само прерушена воља за моћ, израз зависти и борбе слабих против јаких.²⁸ Не само у хришћанском моралу него и у социјализму Ниче види инстинкт стада, сабраних нула, где свака нула има „једнакост права“, где је врлина бити нула.

По Ничеу, који настоји да мисли с ону страну добра и зла, тамо где има великих злочина, има и велике енергије, снажне воље за моћ. Управо интензивна воља за моћ, без обзира да ли је усредсређена на владање или стваралаштво, јесте предуслов за самопревадавања. Једино човек је у стању да жели моћ над самим собом, да себе превлада и трансформише, да постане натчовек.²⁹

Иако би се на основу његових бројних изјава против постојећег морала некое могло учинити да Ниче у име стваралачког живљења одбацује морал као такав,³⁰ он то

²⁷ Дубина трагичког уметника је у томе што „он потврђује *економију у великом*, која оправдава оно *страшно, зло, чудновато*“.

²⁸ Слаби се удружују, покушавајући да јакима наметну властити морал стада, и тиме их одврате од испољавања своје владарске, ратничке природе.

²⁹ Човек није сврха већ мост ка натчовеку. Уместо превазиђеног Бога Ниче промовише натчовека који је веран Земљи а не Небу. Живот се одржава и развија тиме што се енергично уздиже у висину, не тиме што се лењо распростире у ширину. Људи јаке воље су покретачи живота, а они најјачи, као што је натчовек „смисао Земље“. Ниче сматра да велики појединац „својом егзистенцијом може оправдати миленијуме“. Натчовека Ниче не схвата као некакав крајњи циљ већ као функционални идеал. Натчовек је задатак који напредује са развојем човека, јер сваки досегнути ниво испоставља нови задатак.

³⁰ Моралан човек се због свог безрезервног повинувања моралном закону одликује послушношћу, али не и стваралаштвом. Док се моралан човек држи оног датог, за генија, који представља кулминацију воље

не чини, већ само протестује против изједначавања морала са ропским моралом. За људе слабе воље традиционални морал је примерен, будући да одговара њиховој ропској природи, њиховој природној склоности ка потчињавању. Насупрот томе, за човека јаке воље такав морал је крајње непримерен, јер се противи његовој страсној, ратничкој, господарећој природи.

На основу увида у различите врсте морала током историје, Ниче тврди „да су се моралне вредносне ознаке свуда првобитно односиле на људе, а тек изведено и касније на *поступке*“. За отмену, аристократску врсту људи карактеристична је изворна потреба да сами себи одређују вредности. Њима није потребно мишљење других о томе шта је добро. Ниче реafirмише „аристократски морал“ јаким, који израста из победоносног потврђивања самог себе. Аристократа се не осећа као функција заједнице, већ као њен смисао и крајње оправдање. Ниче тврди да се у аристократском моралу појам „добро“ одређује као оно „што издваја и што одређује ранг душе“. Самоуверен у свом гордом осећању властите отмености, обиља моћи која се прелива, аристократа презире оне који су слабићи и кукавице, који руковођени начелом корисности мисле само на своју ситну, приземну добит. Док је у аристократском моралу основана супротност она између доброг и рђавог, тј. између отменог и оног што се презире као слабо и лишено достојанства, у ропском моралу супротност добру је зло, а не рђаво. За слабе и потлачене људе зло је наиме све оно чега се плаше, што угрожава њихово постојање. У својој немоћи да се одупру оном моћном, оном што им улива страх, они према њему гаје притајену мржњу.

Док је у моралу господара „добро“ оно моћно, „оно што изазива страх, и шта хоће да га изазове“, а „рђаво“ оно што је предмет презира, у моралу робова „добро“ је оно што је „безопасно“, што нас не угрожава. Будући да је господар онај који изазива страх, он у очима робова мора важити као зао. У ропском моралу се истичу својстава која служе за то да паћенику олакшају опстанак. Ту се цене: сажаљење, рука спремна на помоћ, топло срце, стрпљење, марљивост, скрушеност, љубазност, јер то су за слабића најкориснија својства и готово једина средства да се издржи терет опстанка.

По Ничеу, модерна култура је угрозила будућност човечанства зато што је антички аристократски идеал жртвовала у корист јеврејско-хришћанских плебејских вредности. Ниче је за иморализам, позицију с ону страну добра и зла. За разлику од противживотног морала стада, иморализам потврђује све оно што користи животу.

за надилажењем оног што је окоштало и беживотно, карактеристичан је „осећај мржње, освете и буне против свега што већ *јесте*, што више не *постaje*“.

Бог је, по Ничеу, супротност животу, уместо да буде његово преображавање и вечно Да. Он критикује хришћанске свештенике зато што су, да би владали људима, уобличили представу о греху и Страшном суду. Они опањавају човекову нагонску природу, да би се човек ужасавао својих нагона, своје „грешности“. Свештеник хоће да поправља тако што обуздава и слаби друге. По Ничеу, Црква заправо квари и слаби (јаког) човека тврдећи да га поправља. Са појавом натчовека свештеник ће постати најпрезренији, најнижи човек.